

AZ EMBERI MÉLTÓSÁG SZEREPE A KORTÁRS NEMZETKÖZI JOGBAN*

ÁDÁNY Tamás Vince
egyetemi docens (PPKE JÁK)

1. Bevezető

A nemzetközi emberi jogi rendszer kialakulása az alapjogok nemzeti, alkotmányos szabályozásához képest időben megkésve jelentkezett, az első releváns iratok keletkezése a második világháború utáni évekre tehető. E késés oka részben az, hogy az emberi jogi kérdések nemzetközi jogi szintre emeléséhez elengedhetetlenül szükséges volt a belügyek fogalmának bizonyos fokú erodálódása: míg a világháború sokkja előtti években az egy adott állam területi és személyi főhatalmába tartozó ügyeket kizárólagos belügynek tekintették, addig a világháború után ez a kizárólagosság megtört, részben épp az emberi jogok rendszerén keresztül.¹ A jogrendszer tételes szabályaiban tükröződő értékek mentén vizsgálva ez az új paradigma azt jelentette, hogy az állami szuverenitás, mint a nemzetközi jog kizárólagos meghatározója többé nem jelenthet jogilag releváns mentsvárat az emberi személy elleni atrocitásokra.² A minden emberi személyben benne rejlő veleszületett érték tehát a tételes jog szintjén is a szuverenitást *de facto* korlátozó nemzetközi jogi tényezővé vált.

Azonban ennek az értéknek a meghatározása már problémásabb, hiszen az emberi személyek és az állammal fennálló kapcsolatuk is sokfélék – a szuverén és az egyén értékalapú hierarchiájának meghatározásakor ezért szükségünk van az ember egy olyan tulajdonságának azonosítására, ami a bankárban, tanárban, a közjogi méltóságokban, az egyszeri állampolgárban, a fegyveres szervek tagjaiban, a bíróban, az

* A kézirat az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében jött létre.

¹ Jeffrey KAHN: Protection and Empire: The Martens Clause, State Sovereignty, and Individual Rights. *Virginia Journal of International Law*, vol. 56., no. 1. (2016) 1–50.

² Vö. Jimmy Chia-Shin HSU: Human Dignity, Human Rights, and Cultural Change in Asia. Human Rights, and Cultural Change in Asia (May 11, 2021). In: Jimmy Chia-Shin HSU (ed.): *Human Dignity in Asia: Dialogue between Law and Culture*. Cambridge University Press, 2021. 2.

elítelt bűnözőben, a menekültben és az illegális migránsban, a húsvéti körmenet vagy a büszkeség napi felvonulás résztvevőiben közösnek nevezhető. Abban, hogy ilyen, minden emberben megjelenő érték létezik, ma elég széles körű egyetértés tapasztalható: és ez az egyetértés a nyugati kultúrkörben arra is kiterjed, hogy ez a tulajdonság az emberi méltósággal azonos. Konkrét ügyek kapcsán tetten érhető nézeteltérés inkább abban van, hogy milyen tételes jogi hatások következnek az emberi méltóságból, valamint nagyrészt világnézeti, illetve kulturális alapon a méltóság eredetét is máshol fogjuk megtalálni.³ A fogalom határozatlansága, másként nézve nyitottsága, nem feltétlenül hátrányos, sőt: részben ennek köszönhető, hogy az emberi méltóság mára a világpolitika egyik integrációs tényezőjévé tudott válni, egy olyan átfogó fogalom lett 1948-as nemzetközi jogi megjelenése óta,⁴ amely áthidalhatatlannak látszó ideológiai ellentéteket tudott sikeresen feloldani, amint azt a globálissá váló emberi jogi rendszer, annak minden hiányossága ellenére is, pusztá létezésével igazolja.

Az emberi méltóság fogalma és szerepe a nemzetközi emberi jogi rendszerben egyszerre központi és rejtélyes. A méltóság fogalma „áll a legközelebb ahhoz, hogy a politikai élet normatív szabályozásának egy nemzetközileg elfogadott keretrendszerül szolgáljon.”⁵ A nemzetközi emberi jogi szabályozás kezdetétől érzékelhető volt az emberi méltóság szerepének értékelésével és a meghatározásával kapcsolatos kulturális és világnézeti sokféleség.⁶

A kortárs irodalmat meghatározó méltóság-fogalmak bemutatása monografikus terjedelmet igényelne – született is az ezredforduló óta jónéhány ilyen munka.⁷ Jelen rövid szakaszban inkább csak illusztrációként szerepel néhány, a joggyakorlatra is hatással bíró, vagy azt inspirációként, forrásként használó megközelítés. Michael Rosen 2012-es monográfiája nyomán a méltóság fogalmát Suzanne Killmister is négy aspektusban tárgyalja: belső értékként; kiemelt állapotként; csodálatra méltó állapotként; és tiszteletteljes bánásmódként. Killmister összefoglalásában a méltóság három „szálból” áll: a személyes méltóságból, a társadalmi méltóságból és a státusz méltóságából. A személyes méltóság magában foglalja az önbecsülést, míg a társadalmi és státuszbeli méltóság mások tiszteletét. A személyes és a társadalmi méltóság egyaránt magában foglalja az értékelés tiszteletét, míg a státusz méltósága az elismerés tiszteletét.

Rosen belső értékként tételezett méltóság fogalma elsősorban a zsidó-keresztény, illetve a kantianus hagyomány szerint értelmezhető – még akkor is, ha ezekről elismeri, hogy sokak számára nem jelentenek azonosulási pontot és egymással összevetve

³ Paolo CAROZZA: Human dignity. In: Dinah SHELTON (ed.): *The Oxford handbook of international human rights law*. Oxford, OUP, 2013. 345–360.

⁴ Dieter BIRNBACHER: Are autonomous weapons systems a threat to human dignity. In: Nehal BHUTA – Susanne BECK – Robin GEIß (ed.): *Autonomous weapons systems: law, ethics, policy*. Cambridge University Press, 2016. 105–121.

⁵ Michael ROSEN: *Dignity: Its history and meaning*. Harvard University Press, 2012. (e-book)

⁶ CAROZZA i. m.

⁷ A teljesség igénye nélkül: Christopher MCCRUDDEN: *Understanding human dignity*. OUP, 2013.; Barbara T. LANIGAN (ed.): *Human dignity and bioethics*. Nova Science Publishers, Incorporated, 2009.; George KATEB: *Human dignity*. Harvard University Press, 2014.

is jelentős eltéréseket mutatnak.⁸ A zsidó-keresztény hagyomány szerint az emberek egyenlő méltóságának alapja közismerten az, hogy az Úr a saját képére teremtette az embert.⁹ A méltóság értékalapú fogalmának tárgyalásakor megkerülhetetlenek Kant tanításai is – és így az (személyes) autonómia fogalma is előtérbe kerül. Rosen szerint a kortárs angol filozófiai irodalom talán épp ezért egyre szkeptikusabb a méltóság fogalmának hasznossága iránt, és keresi annak alternatíváit.¹⁰ Például Laura Valentini 2017-ben a méltóság új koncepcióját már az autonómiára javasolta építeni.¹¹ Viszont egy Jacques Maritaintól eredő, de más szerző által is átvett értelmezés szerint épp a méltóság lehet az autonómia és a szolidaritás közötti közös nevező.¹²

A zsidó-keresztény hagyományokat és a kanti tanokat (utóbbit annyiban, miszerint méltósága csak az embernek lehet) részben cáfolva-kiterjesztve Martha Nussbaum egy képesség alapú megközelítésben értelmezte a méltóság fogalmát. Nála tíz képesség megléte esetén beszélhetünk emberhez méltó életről, méltóságról, ezek az 1. Élet. 2. Testi egészség. 3. Testi integritás. 4. Érzékek, képzelet és gondolat. 5. Érzelmek. 6. Racionalitás. 7. Összetartozás. 8. Egyéb fajok. 9. Játék. 10. Környezetének ellenőrzése.¹³

A fogalom rétegeinek további, részletesebb kibontása helyett célszerűbb lehet, ha Christopher McCrudden nyomán egy olyan központi magot keresünk, amely az emberi méltóság fogalmának legtöbb meghatározásában szerepel. Ezen az alapon egy ontológiai, egy kapcsolati és egy állami dimenzióban értelmezhető a méltóság. Ontológiai értelemben a méltóság a minden emberben, pusztán emberi mivoltából fakadóan létező érték. Kapcsolati értelemben ezt az értéket másoknak el kell ismernie és tiszteletben kell tartania. Az államra vonatkoztatva pedig azt az egyszerű tételt jelenti, hogy az állam van az egyénért, nem pedig fordítva.¹⁴

Ha a fentiekben említett, alapvetően a nyugati gyökerű definíciós kísérleteken tovább lépünk, az emberi méltóság fogalma globális viszonylatban még komolyabb kulturális különbségeket mutat. Az emberi jogok egyetemességét hirdető univerzalisták szerint ezek között létezik egy közös nevező, míg a kulturális relativizmus hívei szerint az emberi jogok egyetemes tiszteletben tartásának elmaradása annak köszönhető, hogy a rendszer nem integrálja a méltóság nem-nyugati fogalmait megfelelően.¹⁵ Több afrikai társadalomban például a közösség és az egyén viszonyának értelmezése egy eltérő rendszerű méltóság fogalomhoz, az ún. *ubuntu* erkölcsiséghez, vagy kulturá-

⁸ ROSEN i. m.

⁹ ROSEN i. m. Bővebben: Nico KOOPMAN: Some theological and anthropological perspectives on human dignity and human rights. *Scriptura: Journal for Contextual Hermeneutics in Southern Africa*, Vol. 95. (2007) 177–185.

¹⁰ ROSEN i. m.

¹¹ Laura VALENTINI: Dignity and human rights: A reconceptualisation. *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 37., Iss. 4. (2017) 862–885.

¹² Jacques MARITAIN: *UNESCO. Human rights: Comments and interpretations; a symposium*. Columbia University Press, 1949.; Christopher MACCRUDEN: Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights. *The European Journal of International Law*, Vol. 19., Iss. 4. (2008) 655–724.

¹³ Martha NUSSBAUM: Human dignity and political entitlements. In: LANIGAN i. m.

¹⁴ McCrudden idézve ld. HSU i. m.

¹⁵ István LAKATOS: *Comparative human rights diplomacy*. Palgrave Macmillan, 2022. 5–7.

lis világnézethez vezetett. Ennek több változata is létezik, összefoglalva azonban azt mondhatjuk, hogy egy *ubuntu*-val rendelkező személy nyitott és elérhető mások számára, nem érzi magát fenyegetve attól, hogy mások is ügyesek és jók körülötte, megfelelő önbecsüléssel rendelkezik, amihez hozzátartozik, hogy tudja azt, hogy önmaga egy nagyobb egység részeként létezik.¹⁶ A sokszínű ázsiai hagyományokban szintén jelen van a méltósághoz hasonló, az ember értékét tételező szemlélet, azonban a jogokhoz kapcsolása hiányzik.¹⁷ A konfuciánus tanok alapvető ember-központúsága, a „*ren*” rokonítható fogalom, ha nem is azonos jelentésű a méltósággal.¹⁸ Az iszlám vallásban is megjelenik egy hasonló fogalom, a „*karamat*”, ami erősen kapcsolódik a szabad akarathoz és az erényes élethez.¹⁹

A fenti komoly nézetkülönbségek ellenére az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata mégis a méltóság fogalmára tudta alapozni az emberi jogok nemzetközi rendszerét. Szövegezésében a globális közhiedelemmel ellentétben nem csak a nyugati civilizáció tagjai vettek részt, és így az emberi méltóság itt alkalmazott fogalma is a megfogalmazók által képviselt jogi kultúrákból összegyúrt közös nevezőként értelmezhető.²⁰ Nem csoda, hogy nem is a fogalom tartalmában mutatkozott egyetértés, hanem abban, hogy ez, a minden emberben megjelenő, immanens érték az emberi jogok alapja.²¹ A fogalom szerepét lekicsinylő tendenciákkal szemben az Egyetemes nyilatkozat példája Paolo Carozza meggyőző álláspontja szerint az emberi méltóságot a totalitárius rendszerekkel szembeni tartós alternatívává tette.²²

2. A méltóság megjelenése a nemzetközi emberi jogi jogforrásokban

A méltóság az alábbiak szerint a nemzetközi jogban nem önálló jog tárgyaként jelentkezik, azaz a nemzetközi jogban nem jellemző az emberi méltósághoz való jogról való elmélkedés. A méltóság szerepe ennél ugyanis fontosabb, ha úgy tetszik: magasabb fokú védelmet élvez. A méltóság az emberi jogi rendszer egyik – talán legfontosabb – strukturális elve, azaz valamennyi emberi jog lényegében az emberi méltóság egy-egy szegmensét hivatott védeni; az emberi méltóság, a többi strukturális alapelvvel egyetemben valamennyi emberi jogi jogviszony értelmezésében jelen van, jelen kell, hogy legyen. Az emberi jogok tiszteletben tartásának általános kötelezettsége tehát

¹⁶ LAKATOS i. m. 191–193.

¹⁷ Man Yee Karen LEE: Universal Human Dignity: Some Reflections in the Asian Context. *Asian Journal of Comparative Law*, Vol. 3. (2008) 12.

¹⁸ Uo. 17.

¹⁹ Onur MUFTUGIL: Human dignity in Muslim perspective: building bridges. *Journal of Global Ethics*, Vol. 13., Iss. 2. (2017) 159.

²⁰ CAROZZA i. m.

²¹ A jogirodalomban a mai napig jelen van ez a nézet, expliciten pl. Willy MOKA-MUBELO: *Human Rights and Human Dignity Reconciling Law and Morality in Human Rights Discourse. Beyond the Habermasian Account of Human Rights*. Springer, 2017. 89–125.; José Pablo Alzina DE AGUILAR: Human dignity according to international instruments on human rights. *Revista Electrónica de Estudios Internacionales (REEI)*, Vol. 22., no 9., 2011.

²² CAROZZA i. m.

lényegében az emberi méltóság tiszteletben tartásának kötelezettségét is magában foglalja, anélkül ugyanis a teljes emberi jogvédelmi rendszer válna súlytalanná és értelmetlenné.

A fenti tétel – az emberi méltósághoz való explicit jog hiánya – könnyedén cáfolható lehetne, ha az alapvető emberi jogi egyezmények alkotta *hard law* tartalmazna ezzel a megállapítással ellentétes szabályt, azaz a nemzetközi egyezmények az emberi méltósághoz való jogot elismernék és meghatároznák. Ezzel szemben az emberi jogi dokumentumok méltósághoz való jogról egyáltalán nem szólnak, magát a méltóságot inkább keret jellegű szabályaik között említik.

Az emberi jogi dokumentumok sorát az 1948. december 10-i ENSZ Közgyűlésen elfogadott határozat, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (a továbbiakban: EJENY) nyitotta meg. Az EJENY, és így tulajdonképpen a teljes nemzetközi emberi jogi szabályrendszer arra a felismerésre épül, hogy „az emberiség családja minden egyes tagja méltóságának, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak elismerése alkotja a szabadság, az igazság és a béke alapját a világon” A preambulum még egy helyen, az ENSZ Alapokmányt hivatkozva idézi fel a méltóság szerepét. Az 1. cikk szögezi le, hogy „minden ember szabadnak, jogokban és méltóságban egyenlőnek született”. A „jogokban és méltóságban” fordulat alapján a két itt összekapcsolt fogalom (a jogok és a méltóság) egymással szoros összefüggésben áll, de két külön jelenségről van szó. A méltóság fogalma megjelenik a szociális jogokkal kapcsolatban is (22. és 24. cikkek), mintegy az emberhez méltó élet mércéjeként. Fontos azonban leszögezni, hogy az EJENY formailag az elfogadásakor még nem hordozott normatív kötőerőt, államokhoz címzett ENSZ közgyűlési határozatként mindössze ajánlás értékű volt.²³

Időrendben haladva a Faji megkülönböztetés minden formájának tilalmáról szóló egyezmény²⁴ szabályai között kell tovább keresnünk a méltósághoz való jogot. A tételes szabályok között azonban ilyen nem szerepel, a későbbi mintákra is jellemző módon azonban a preambulum, amely a szerződés célját és tárgyát írja le az itt szokásos magasztos nyelvezettel, két ízben érdemben említi a méltóságot, mint a jogvédelem forrását, voltaképpen okát, az EJENY fent idézett 1. cikkét hivatkozva.

A későbbi egyezményekben is gyakori preambulumbeli hivatkozások szerepe a nemzetközi szerződések jogának szabályai alapján válik jobban érthetővé: az itt rögzített célok a szerződés teleologikus értelmezéséhez nyújtanak támpontot. A teleologikus értelmezés pedig nemzetközi szerződések esetében nem lehetőség, hanem szükségszerűség, amennyiben a szerződés céljával ellentétes értelmezés nem fogadható el helyesnek.²⁵

²³ Az eredeti állapotra nézve ld. Hersch LAUTERPAUGHT: The Universal Declaration of Human Rights. *British Year Book of International Law*, Vol. 25., 1948. 354–381. A szokásjoggá válás a nyolcvanas évekre befejezettnek nevezhető, ld. Hurst HANNUM: The Status of the Universal Declaration of Human Rights in National and International Law. *Georgia Journal of International and Comparative Law*, Vol. 25., No. 2. (1995) 317–340.

²⁴ Magyarországon kihirdette: az 1969. évi 8. törvényerejű rendelet a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New Yorkban 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezmény kihirdetéséről.

²⁵ A szerződés céljával és tárgyával nem lehet ellentétes a szerződés semmilyen értelmezése. Ld. 1969-es szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény 31. cikk. Magyarországon kihirdette: 1987. évi 12. törvény-

A 1966-os Egyezségokmányok²⁶ mindegyikének preambulumban az emberi jogok már a méltóság derivátumaiként jelennek meg. Az I. Egyezségokmány a személyes szabadságuktól megfosztottak esetében emeli külön is méltóságuk tiszteletben tartását,²⁷ amely jog, mint azt később még látni fogjuk, a bírói gyakorlatban is gyakori mércéje az emberi méltóságnak.

Míg az EJENY a szociális jogok az emberi személy méltóságának feltételeként jelentkeztek, addig a GSZKJNE tételes szabályai között az emberi méltóság már csak az oktatáshoz való jogról szóló 13. cikkben található, egészen különleges helyzetben. Az oktatás céljaként jelöli meg az egyezmény a méltóság érzetének kialakítását, az emberi személyiség teljes értékű kibontakoztatásával egységben.

Az Egyezségokmányok kiegészítő jegyzőkönyvei, a Nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés minden formájának tilalmáról szóló egyezmény,²⁸ és annak kiegészítő jegyzőkönyve²⁹ és a Kínzás tilalmáról szóló egyezmény szintén „csak” a preambulumban tartalmaz méltóságról szóló szabályokat, és itt sem önálló jogként.

Ehhez képest lényegesen árnyaltabb szerepet kap a méltóság koncepciója a gyermekjogi szabályozásban. Az 1989-es New York-i gyermekjogi egyezmény³⁰ (a továbbiakban: Gyermekjogi egyezmény) már a preambulum szabályai között is egyfajta szintézist adja a korábbi utalásoknak. Az emberi méltóság a gyermekeket is megilleti, akiknek az ENSZ Alapokmány alapértékeinek tudatában kéne felnőniük, különösen a béke, a méltóság, a tolerancia, a szabadság, az egyenlőség és a szolidaritás jegyében. Ez a felsorolás akár az emberi jogok strukturális elveinek összefoglalásaként értelmezhető lehetne. A Gyermekjogi egyezmény tételes szabályai aztán a fogyatékkal élő;³¹ az iskolai fegyelmező intézkedések által érintett;³² a személyes szabadságuktól megfosz-

erjű rendelet a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről.

²⁶ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (a továbbiakban: PPJNE), Magyarországon kihirdette: 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről; valamint a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (a továbbiakban: GSZKJNE) Magyarországon kihirdette: 1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

²⁷ PPJNE 10. cikk.

²⁸ Magyarországon kihirdette: 1982. évi 10. törvényerejű rendelet a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezmény kihirdetéséről

²⁹ Magyarországon kihirdette: 2001. évi LX. törvény a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés minden formájának kiküszöböléséről szóló, 1979. december 18-án, New Yorkban elfogadott Egyezmény Kiegészítő Jegyzőkönyve kihirdetéséről

³⁰ Magyarországon kihirdette: 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről

³¹ Gyermekjogi egyezmény, 23. cikk.

³² Gyermekjogi egyezmény, 29 (2). cikk.

tott;³³ a büntetőeljárásban elkövetőként vizsgált;³⁴ az áldozattá vált és a társadalomba re-integrálódó³⁵ gyermekek méltóságát részesítik fokozott védelemben – azonban ezekben az esetekben sem önálló jog, sokkal inkább átfogó jellegű mérce marad a méltóság.

A vendégmunkások és családtagjaik jogállásáról szóló egyezmény³⁶ talán a legkevésbé elfogadott az emberi jogi egyezmények közül. Magyarország ebben e sorok írásakor nem részes fél, így röviden csak a központi emberi jogi egyezmények teljességének vizsgálata miatt merül fel. A méltóság itt is a jogvédelem mércéje, és nem önálló jog tárgya.³⁷

A fogyatékkal élők jogairól szóló egyezmény³⁸ szintén több ponton emeli ki a méltóság tiszteletben tartásának igényét. A méltóság igényéhez kapcsolódó általános célok itt nem csak a preambulumban, hanem az alapelvek között is megtalálhatóak.³⁹ Említésre méltó még a társadalmi figyelemfelhívás szabályozása, amelynek célja hogy előmozdítsa a fogyatékkal élők jogai és méltósága iránti tiszteletet.⁴⁰ A kizsákmányolás áldozatává vált fogyatékkal élők rehabilitációjának szabályai között a méltóság újabb strukturális elvvel, az autonómiával összekapcsolva válik az ilyen rehabilitáció környezetével⁴¹ és általában az egészségügyi ellátással⁴² szemben megkívánt elvárassá. Az oktatáshoz való jog a korábbi szabályokra építve, a fogyatékkal élők esetében az önbecsülés képességének kiteljesítése érdekében tesz többletjelentést az emberi méltósághoz.⁴³

A Magyarország által szintén nem ratifikált, A személyek erőszakos eltűntetéséről szóló egyezményben⁴⁴ a méltóság újabb árnyalata jelenik meg, ezúttal az eltűnt személyek kereséséhez szükséges személyes adatok védelmében jelenik meg kifejezetten,⁴⁵ erősen korlátozva az ilyen adatok felhasználhatóságát. Ugyanitt a méltóság helyreállítása az elégtétel formájában teljesített jóvátétel céljai között is megjelenik.⁴⁶

Az európai regionális szabályok sem tartalmazznak kifejezetten méltósághoz való jogot, hanem az egyetemes nemzetközi jogi mintákat követve a méltóság itt is valamennyi jogban visszatükröződő strukturális alapelveként jelenik meg. Az Emberi Jogok

³³ Gyermejjogi egyezmény, 37. c) cikk.

³⁴ Gyermejjogi egyezmény, 40. (1) cikk.

³⁵ Gyermejjogi egyezmény, 39. cikk.

³⁶ International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families, 1990. december 18, New York. United Nations Treaty Series, Volume 2220, 1-39481 3. o..

³⁷ Uo. 70. cikk.

³⁸ Magyarországon kihirdette: 2007. évi XCII. törvény a Fogyatékkal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről

³⁹ A fogyatékkal élők jogairól szóló egyezmény 1. cikk.

⁴⁰ A fogyatékkal élők jogairól szóló egyezmény 8. cikk.

⁴¹ A fogyatékkal élők jogairól szóló egyezmény 16. cikk.

⁴² A fogyatékkal élők jogairól szóló egyezmény 25. cikk d) pont.

⁴³ A fogyatékkal élők jogairól szóló egyezmény 24. cikk.

⁴⁴ International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, United Nations Treaty Series Volume 2716, I-48088, 3. o.

⁴⁵ Uo. 19. cikk

⁴⁶ Uo. 24. cikk (5) bek. c) pont.

Európai Egyezményében (a továbbiakban: EJEE) valamint jegyzőkönyveiben még a méltóság kifejezés is lényegében elhanyagolható mértékben szerepel.⁴⁷ Ehhez képest lényeges különbség, hogy az EU Alapjogi chartája⁴⁸ önálló fejezetben foglalkozik a méltósággal, amely a cikkelyek sorrendiségének alapján még az élethez való jogot is megelőzni látszik – azonban a szöveget megnézve azt találjuk, hogy itt sem egy önálló emberi jogról van szó, hanem a méltóság megőrzi strukturális elvi szerepét: „Az emberi méltóság sérthetetlen. Tiszteletben kell tartani, és védelmezni kell.”

Az egyetemes emberi jogi szabályokhoz képest az uniós jognak ez a már-már meglepően szabatos és pontos megfogalmazása minden bizonnyal azért lehetséges, mert a méltóság fogalmában a közös európai alkotmányos hagyományok alapján létezik egy bizonyos fokú kulturális egyetértés. Ez azonban nem feltétlenül érhető tetten az alkotmánysszövegek történetét vizsgálva, hiszen 1945 előtt az emberi méltóságot világviszonylatban is alig öt alkotmány említette, míg a XXI. század második évtizedére ez a szám 160 fölé emelkedett.⁴⁹ A közös európai hagyomány tehát nem az alkotmányok szövegéből fakad, inkább az egyén és állam (tágabb értelemben a közösség) viszonyának hasonló felfogásából. A két meghatározó európai egyezménysszöveg eltérésének további értelemszerű oka lehet, hogy az EJEE elfogadásakor még nem volt szokásos a méltóság fogalmának explicit említése az emberi jogok védelmében, míg a XXI. század elején ez már nem volt mellőzhető. A köztes időben az emberi méltóság fogalma direkt említés nélkül is része maradt az európai regionális emberi jogi rendszernek, mivel az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) evolutív jogértelmezése e kérdésben is továbbfejlesztette az Egyezmény eredeti szövegét.

3. Méltóság az európai emberi jogi bíráskodásban

Az emberi méltóság a strasbourgi gyakorlatban sem önálló jogként jelenik meg, hanem több emberi jog tartalmának, kereteinek értelmezéséhez szükséges. A statisztikák alapján a szerepe nem tűnik dominánsnak: az ítéletek lényegesen kevesebb, mint 5%-ban bukkant fel az emberi méltóságra tett közvetlen utalás, leginkább a felek, azon belül is jellemzően a felperes érvei között.⁵⁰ Ez a statisztika azonban többszörösen is megtévesztő. Kisebb mértékben felfelé torzítja az arányt a méltóság egyéb kontextusban történő felbukkanása, például egyes hivatásrendek (orvosi, bírói stb.) méltóságának mérlegelése például a szólásszabadság jogszerű korlátozásának vizsgálata során.⁵¹

Fontosabb azonban annak hangsúlyozása, hogy a statisztikákkal ellentétben, tartalmilag a bíróság többször kifejtett álláspontja szerint „Az emberi méltóságba történő

⁴⁷ A tételes rendelkezések szintjén egyáltalán nem, a halálbüntetés általános tilalmáról szóló 13. jegyzőkönyv preambuluma a halálbüntetés eltörlésének indoklásaként hivatkozza a méltóságot.

⁴⁸ Magyarországon kihirdette: 2007. évi CLXVIII. törvény az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról szóló lisszaboni szerződés kihirdetéséről

⁴⁹ Doron SHULZTINER – Guy E. CARM: Human dignity in national constitutions: functions, promises and dangers. *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 62., No 2. (2014) 461–490.

⁵⁰ Az adatok forrása a HUDOC adatbázis 2023. júliusi állapotok szerint, ahol csak a bírói tanácsok által hozott ítéleteket vettem figyelembe, akár három, hét vagy tizenhét fős tanácsokról legyen is szó.

⁵¹ Kincses v. Hungary 66232/10., 2015. január 27-i ítélet.

bármely beavatkozás súlyosan érinti az [EJEE] alapvető lényegét.”⁵² A megállapítás először a Bouyid kontra Belgium ügyben jelent meg, ahol a Bíróság megerősítette továbbá, hogy annak ellenére, hogy maga az EJEE nem tesz utalást az emberi méltóságra (a 13. jegyzőkönyv preambuluma számától), az emberi méltóság tiszteletben tartása az EJEE alapvető lényegének (*very essence*) részét képezi.⁵³ Lényegében a szabadsághoz (*freedom*) hasonló szerepet tölt be az ítélkezésben.

A méltóságra hivatkozások számában egy jól érzékelhető tendencia figyelhető meg: az összes ilyen hivatkozás 97%-a az ezredforduló utáni. Ezt a kiugrást csak részben magyarázza a megnövekedett strasbourgi ügyszám, hiszen az ítéletek számához arányosítva még mindig kétszeresére emelkedett az ezredforduló után a méltóságra hivatkozó ítéletek aránya. Az utóbbi tíz év átlagát nézve azonban az ilyen ügyek aránya stagnálni látszik.⁵⁴

Ha viszont az emberi méltóság közvetlen említés nélkül is ilyen központi szerepet játszik az EJEB gyakorlatában, akkor tisztázandó, hogy melyek azok a jogok, amelyekkel kapcsolatban a panaszosok a leggyakrabban hivatkoznak emberi méltóságuk kifejezett megsértésére. Tanulságos lehet továbbá, hogy a bíróság mely jogok megsértése kapcsán fogadja el az emberi méltóságon alapuló érvelést, elmarasztalva az alperes államot.

Akár a panaszosok, akár a bíróság általi említéseket vesszük is alapul, a kínzás, embertelen vagy megalázó bánásmód tilalma mindkét esetben messze a leggyakoribb hivatkozási alap. Például a Szvinyarenko és Slyadnev kontra Oroszországban ügyben⁵⁵ két, orosz Távol-Keleten elítélt bűnöző esetében állapította meg a Bíróság, hogy az orosz bíróságokon a vádlottak körül alkalmazott fémketrec az emberi méltóság sérelme miatt ellentétes az EJEE kínzást, embertelen vagy megalázó bánásmódot tiltó 3. cikkével. Az emberi méltóságot az orosz alkotmány is védeni rendeli 21. cikkében, és egyebek mellett ezt is figyelembe vette az EJEB a jogsértés megállapításakor. Figyelemre méltó az ügyben az orosz állam által előadott védekezés, miszerint a felperesek nem közszereplők, vagy legalábbis közismert személyek, ezért esetükben a

⁵² Bouyid v. Belgium 23380/09., 2015. szeptember 28-i ítélet.
Mihailov v. Estonia 64418/10., 2016. augusztus 30-i ítélet.
T.K. v. Lithuania 14000/12., 2018. június 12-i ítélet.
R.S. v. Hungary 65290/14., 2019. július 02-i ítélet.
Pranjić-m-Lukić v. Bosnia and Herzegovina 4938/16., 2020. június 02-i ítélet.
Pósa v. Hungary 40885/16., 2020. július 07-i ítélet.
Roth v. Germany 6780/18; 30776/18., 2020. október 22-i ítélet.
Zličić v. Serbia 73313/17; 20143/19., 2021. január 26-i ítélet.
Stevan Petrović v. Serbia 6097/16; 28999/19., 2021. április 20-i ítélet.
H.M. And Others v. Hungary 38967/17., 2022. június 02-i ítélet.
Boboc And Others v. Republic of Moldova 44592/16., 2022. június 07-i ítélet.
Skorupa v. Poland 44153/15., 2022. június 16-i ítélet.

⁵³ Bouyid v. Belgium 23380/09., 2015. szeptember 28-i ítélet 89. bek.

⁵⁴ Az adatok forrása a HUDOC adatbázis 2023. júliusi állapotok szerint, ahol csak a bírói tanácsok által hozott ítéleteket vettem figyelembe, akár három, hét vagy tizenhét fős tanácsokról legyen is szó.

⁵⁵ Svinyarenko and Slyadnev v. Russia 32541/08., 43441/08, 2014. július 17-i ítélet.

nyilvános tárgyaláson alkalmazott fémketrec nem sérti a méltóságukat.⁵⁶ A felperesek ezzel szemben a méltóságra, mint egyetemes, nem korlátozható értékre hivatkoztak.⁵⁷ A Bíróság ezt a vitatott pontot ítéletében megkerülte, de saját korábbi esetjoga alapján a megalázó bánásmód fogalmát közvetlenül az emberi méltósághoz kötötte, amikor megállapította, hogy egy bánásmód többek között akkor tekinthető megalázónak a 3. cikk értelmében, „ha megaláz vagy lealacsonyít egy egyént, emberi méltóságának tiszteletben tartását elmulasztva, vagy méltóságát csökkentve vagy ha félelem, fájdalom vagy kisebbségség érzetét kelti olyan mértékben, hogy az alkalmas az egyén erkölcsi és fizikai ellenállásának megtörésére”.

A megalázó bánásmód fogalmának meghatározásában alkalmazott hagyományos fordulat („félelem, fájdalom vagy kisebbségség érzetét kelti olyan mértékben, hogy az alkalmas az egyén erkölcsi és fizikai ellenállásának megtörésére”) a hetvenes évekig nyúlik vissza az ítélkezési gyakorlatban,⁵⁸ az emberi méltóság közvetlen, nevesített beemelése a fogalomba lényegesen későbbi, Dianne Pretty eutanázia iránti sikertelen harcának strasbourgi vizsgálatával kapcsolatban történt meg.⁵⁹ A visszatérő bírói hivatkozás mai formáját lényegében az M.S.S. kontra Belgium és Görögország ügyben nyerte el – és vált a későbbi ítélkezési gyakorlat sarkalatos pontjává.

A fogalmakban rejlő kapcsolat miatt tehát nem meglepő, hogy a 3. cikk kiemelt szerephez jut a méltóság védelmében – ez azonban egy meglehetősen szűk szegmense az emberi méltóságnak. Az egyéb, méltóság sérelmével gyakran citált jogokat vizsgálva különösen figyelemre méltó (és ügyfél-elégedettségi szempontból a mindenkori jogásztársadalom alázataért kiált), hogy a második legtöbb panasz az emberi méltóság megsértésével kapcsolatban a tisztességes eljáráshoz való jog sérelmén keresztül érkezik, azonban az EJEB szűrőjén ezek a panaszok már lényegesen ritkábban mennek át. Míg a 3. cikk megsértése miatt indult eljárásokban a méltóság sérelmére hivatkozó felperesek közel háromnegyede a bíróság szerint is jogsértést szenvedett el, addig a tisztességes eljáráshoz való jog hasonló, méltóságon alapuló megsértése miatti ügyekben ez az arány kb. 40%-os. A harmadik legtöbb panasz a méltóság megsértése miatt a magánszféra védelmét előíró 8. cikk sérelme alapján érkezik a bírósághoz, azonban ezeknek az eljárásoknak csak kevesebb mint a fele zárult az alperes állam elmarasztalásával.

Az 5. cikk sérelmével megvalósított beavatkozás az emberi méltóságba a panaszok száma alapján sokkal ritkábbnak tűnik – ezen az alapon csak a negyedik leggyakoribb ilyen eljárás lenne, azonban ebben az esetben is, a 3. cikkhez hasonlóan, kiemelkedően magas az emberi jogi jogsértést megállapító ítéletek aránya. Olyannyira így van ez, hogy ha a panaszok száma helyett a megállapított jogsértéseket vizsgáljuk, az emberi méltóságnak az 5. cikk köntösében jelentkező megsértései a második leggyakoribb esetnek bizonyulnak. Ennek oka azonban leginkább abban keresendő, hogy az ember-

⁵⁶ Uo. 95. bek.

⁵⁷ Uo. 105. bek.

⁵⁸ Ireland v. United Kingdom, 1978. január 18-i Ítélet 167. bek.; Soering v. The United Kingdom 14038/88., 1989. július. 7-i ítélet 100. bek.; Kudla v. Poland 30210/96., 2000. október 26-i ítélet 92. bek.

⁵⁹ Pretty v. The United Kingdom 2346/02., 2002. április 29-i ítélet 52. bek.

telen bánásmód igen gyakran jár együtt a személy szabadságának jogellenes korlátozásával, és a szabadság megvonása igen szoros összefüggésben áll az emberi méltóság lényegével,⁶⁰ ahogy azt már a PPJNE szövege alapján is megállapíthattuk.⁶¹

Természetesen ez a numerikus összehasonlítás amúgy is csak nagyságrendek érzékeltetésére alkalmas, részben azért, mert a bíróság az ítéleteiben a fenti példákban is látható módon rendszeresen kerüli azt, hogy a méltóság fogalmára alapozza döntését, részben pedig azért, mert a strasbourgi ügyteher miatt e sorok zárása és nyilvánosságra kerülése közötti csekély időben is több tucat releváns, új ítélet születhet, a pontos számokat megváltoztatva. Az arányok érzékeltetése is elegendő azonban ahhoz, hogy a jelen rövid tartalmi keretek között is igazolja, hogy az emberi méltóságot a strasbourgi bírászkodás sem kezeli önálló jogként, hanem az emberi jogok egészére ható tényként használja azt. Az EJEB az emberi jogi rendszer strukturális alapelveként alkalmazza a méltóság koncepcióját arra, hogy egy az előtte fekvő ügyben érdemi döntéség eljusson – bár a döntés indoklását inkább az egyezmény szövege alapján, az abban foglalt konkrét jogok tartalmi vizsgálatával támasztja alá.

4. Emberi méltóság a nemzetközi jog egyéb területein

A nemzetközi jogi irodalom domináns része az emberi jogokon keresztül vizsgálja az emberi méltóság fogalmát, holott az egyén szerepét a nemzetközi jog egyéb területei is érintik. A humanitárius jog és a nemzetközi büntetőjog nélkül nem lehet teljes az egyén nemzetközi jogalanyiségének vizsgálata, márpedig az emberi méltóság e jogalanyiség teljes vertikumában releváns marad.

A humanitárius jog és az emberi jogok viszonyának értelmezése gyakran – és tévesen – egyszerűsödik háború és béke idején alkalmazott szabályok kettősségére, holott az emberi jogok háború idején is megmaradnak,⁶² és a humanitárius jog bizonyos szabályai kifejezetten békeidőre vonatkoznak.⁶³ A humanitárius jog legsúlyosabb megsértéseit, valamint a tömeges emberi jogi atrocitásokat egyaránt a nemzetközi büntetőjog eszközeivel igyekszik kezelni a nemzetközi jogrend, ahol is az emberi méltóság az áldozatok és az elkövetők oldalán is releváns marad.

⁶⁰ Catherine DUPRÉ: Human dignity in Europe: a foundational constitutional principle. *European Public Law*, Vol. 19., No 2. 2013.; Angela Di STASI: Human Dignity as a Normative Concept. "Dialogue" Between European Courts (ECtHR and CJEU)? In: Paulo Pinto de ALBUQUERQUE – Krzysztof WOJTYCZEK (ed.): *Judicial Power in a Globalized World: Liber Amicorum Vincent De Gaetano*. Cham, Springer, 2019. 115–130.

⁶¹ Vö. PPJNE 10. cikk.

⁶² Christian TOMUSCHAT: Human Rights and International Humanitarian Law. *The European Journal of International Law*, Vol. 21., no. 1. (2010) 17.

⁶³ Ilyen szabályokra példa lehet a fegyverek fejlesztésére, a humanitárius jog oktatására, az objektumok létesítésére és jelölésére, a szimbólumok használatára vonatkozó szabályok. A két jogterület közötti kapcsolatról bővebben ld. Françoise J. HAMPSON: The relationship between international humanitarian law and human rights law from the perspective of a human rights treaty body. *International Review of the Red Cross*, Vol. 90., no 871. (2008) 549–572.

Mint láttuk, a méltóság fogalma az emberi jogi egyezmények preambulumaának visz-szatérő referenciapontja. A humanitárius jog esetében azonban ezek a hivatkozások hiányoznak: az ebből a szempontból legrelevánsabb 1949-es Genfi egyezményeknek ugyanis nincs preambuluma. Létezett egy francia–finn közös javaslat, ami a polgári lakosságról szóló negyedik egyezményhez csatolt volna preambulomot, amelyben az egyezmény céljai között szerepelt volna az a fordulat, hogy:

„[a részes államok] biztosítsák az emberi személy és emberi méltóság tiszteletben tartását azáltal, hogy a támadások körén kívülre helyezik azokat a jogokat és szabadságokat, amelyek azok létezésének lényegét jelentik”⁶⁴

Az egyezmények egységessége végett a preambulum alkalmazásától a konferencia többsége elzárkózott, de az „emberiesség minimumának” tartott közös 3. cikkbe így is bekerült egy közvetlen utalás az emberi méltóságra, a későbbi emberi jogi jogfejlődést előrevetítve, a kínzás tilalmával szoros összefüggésben, miszerint „mindenkor és mindenütt tilos a fent említett személyek tekintetében: [...] c) az emberi méltóság megsértése, különösen a megalázó és lealacsonyító bánásmód.”

A közvetlen utalások ellenére a humanitárius jog és az emberi méltóság kapcsolata ritkábban vizsgált terület, mint az emberi méltóság kérdése az emberi jogok területén.⁶⁵ A méltóság fogalmában rejlő rugalmasság és bizonytalanság természetesen itt is megfigyelhető – azonban a humanitárius jogi kérdések vizsgálatával még egyértelműbbé válik a méltóság azon értelmezése, amely szerint ez a tulajdonság lényegében a minden emberben benne rejlő, alapvető érték. Míg az emberi jogokban ez az egyenlő érték-tartalom a diszkrimináció tilalmában könnyen érthetően válik jogi realitássá, addig a humanitárius jog eltérő szemlélete árnyaltabb megközelítést tesz szükségessé.

A hátrányos, önkényes megkülönböztetés, azaz a diszkrimináció a fegyveres konfliktusban is tilos, azonban ennek a méltósághoz való kötődése szemantikailag kevésbé egyértelmű. Ennek oka meggyőződésem szerint egyértelműen az az egyszerű tény, hogy a nemzetközi humanitárius jog vonatkozó szabályai igen gyakran több évtizeddel megelőzik az emberi jogi egyezményeket. Az emberi jogi egyezmények hidegháború idején született szövegével szemben sok esetben XIX. századi vagy II. világháború előtti fordulatokat használnak, és amint azt már fentebb kifejtettem, a méltóság fogalma sem az alkotmányok szövegében, sem a nemzetközi egyezményekben nem rendelkezett a maihoz hasonló szereppel az 1940-es évek vége előtt. A polgári lakosság védelméről szóló 1949. évi negyedik genfi egyezmény 27. cikke például tartalmában a

⁶⁴ Szerző nélkül: *The Geneva Conventions of 1949 – Preliminary Remarks*. ICRC Genf, 2010. 32.

⁶⁵ Ellenpéldák azért akadnak bőségesen, ld. pl. Barak AHARON: Human dignity as a value and as a right in international documents. *Israel Law Review*, Vol. 47., No. 2. (2014) 181–189. „Human dignity is relevant for international humanitarian law as it is recognized as a central factor in the discourse on rights and is included in many international conventions and constitutions.” Winfried BRUGGER – Stephan KIRSTE (ed.): *Human Dignity as a Foundation of Law – Proceedings of the Special Workshop held at the 24th World Congress of the International Association for Philosophy of Law and Social Philosophy in Beijing, 2009*. Franz Steiner Verlag, 2013. „Human dignity is considered a fundamental principle of law and is relevant in international law, including international humanitarian law.”

méltóság fogalmára épül, annak említése nélkül. Még a nemi erőszak általános tilalmát is a „nők becsülete elleni támadások” tilalmaként vezeti fel a szöveg.

A humanitárius jog művelői számára azonban nem a diszkrimináció tilalma az első és legfontosabb tulajdonsága e jogi korpusznak. Sokkal meghatározóbb rendszerszintű jellegzetesség, a humanitárius jog egyik legfontosabb alapelve a disztinkció, azaz a különbségtétel. A fegyveres konfliktusban érintett személyek különböző kategóriái (a jog által valamilyen oknál fogva védett és nem védett személyek) egészen más jogi helyzetben vannak. A megfelelő különbségtétel elmulasztása súlyos háborús bűncselekményekhez vezethet. Egy halálos kimenetelű katonai csapás bizonyos feltételek teljesülése esetén jogszerű, ha például legitim katonai célpont elleni, arányos és szükséges mértékű volt. Az élethez való jog, bár sok szerző szerint az emberi méltóság egyik legfontosabb közvetlen következménye, többek között ezért sem tud feltétel nélküli alkalmazást követelő, imperatív szabállyá válni.

Azonban még azokban az esetekben is, amikor a katonai csapás jogszerű, felmerülhet a „járulékos kár” problémája, azaz amikor egy önmagában jogszerű csapás során nem célzott, védett személyek is életüket veszítik.⁶⁶ Ezekben az esetekben a humanitárius jog önálló alkalmazása nem adna megfelelő védelmet az emberi méltóságnak – ezért is fontos annak hangsúlyozása, hogy az emberi jogi egyezmények alkalmazhatósága nem szűnik meg a fegyveres konfliktusokban.

A modern technikai fejlődés hozta el a tudományos fantasztikum világából a kortárs hétköznapiakba a halálos autonóm fegyverrendszereket. Ezeknek több fajtája létezik, amelyekben az emberi döntéshozó legalább még engedélyező szerepet játszik, a már létező eszközparkkal azonban technikailag már ma is lehetséges lenne teljesen automatizált, halálos kimenetelű katonai csapás végrehajtása, pusztán előre programozott rutinok és bizonyos fokú mesterséges intelligencia bevonása mellett. Egy 2021-es ENSZ BT mandátum alapján készült szakértői jelentés szerint ilyen csapás már történt Líbiában.⁶⁷ A jelentés szerint török gyártmányú Kargu-2 csapásmérő drónokat (pontosabban cirkálólószert, ún. *loitering munition*) programoztak úgy, hogy az emberi operátorral fennálló adatkapcsolat nélkül is hajtsák végre a támadást az általuk azonosított célpontok ellen. A jelentés megállapítja, hogy mivel a drónok kifejlesztése és hadrendbe állítása későbbi, mint a Líbiával szemben bevezetett fegyverembargó, ezért az eszköz bevetése annak a jele, hogy Törökország megsértette a Biztonsági Tanács szankcióit.⁶⁸ Ehhez képest a drónt gyártó cég nyilvánosan elérhető honlapján már a marketing része lett a „*combat proven*” (kb. harcedzett) jelző az eszközzel kapcsolatban. Ugyanez a honlap *man-in-the-loop* rendszerű eszközként írja le a Kargu-2,⁶⁹ azaz olyan csapásmérő drónként, ahol az emberi operátor adja ki a parancsot a támadás végrehajtására.

⁶⁶ Bővebben ld. Marco SASSÒLI: Legitimate targets of attacks under international humanitarian law. *HPCR Policy Brief*, 2003.; TOMUSCHAT i. m. 20.

⁶⁷ S/2021/229 Letter dated 8 March 2021 from the Panel of Experts on Libya established pursuant to resolution 1973 (2011) addressed to the President of the Security Council, 17. oldal, 63. §.

⁶⁸ Uo. 30. o.

⁶⁹ Ibid., vö. Bonnie DOCHERTY: “Losing Humanity: The Case Against Killer Robots Human Rights Watch 2012.

Az ilyen autonóm fegyverrendszerekkel szemben a leggyakrabban felhozott ellenérv a szükséges disztinkcióra való képesség hiánya. A katonai és civil objektumok közötti különbségtétel a mai háborús viszonyok között meglehetősen bonyolult, rengeteg kontextuális elemet kell figyelembe venni,⁷⁰ és ezért a jelenlegi technikai színvonalon gépi eszközökkel nem megvalósítható komplexitású értékítélet szükséges hozzá. Egyes szerzők azonban ennél továbbmennek, és meggyőző módon azzal érvelnek, hogy az emberi méltóság megőrzésének alapfeltétele még fegyveres konfliktusokban is, hogy élet és halál kérdésében születő döntéseket a csatatéren is emberi személyek hozzák meg.⁷¹

A humanitárius jog szabályai önmagukban néha meglepően technokrata szikársággal szabályozzák a háború borzalmait. A precíz szabályok szigorú alkalmazása a *summum ius, summa iniuria* ősi veszélyét rejtene magában, ezért a humanitárius jogi kérdések vizsgálata során minden esetben elengedhetetlenül fontos és közvetlen, gyakorlati relevanciával bír az alapelvek direkt alkalmazása. Ezek közül a különbségtétel, az arányosság, a szükségszerűség már korábban is röviden felbukkant a jelen írásban is, a legfontosabb azonban az ún. humanitás követelménye. Utóbbi az egyedi módon nemzetközi jogi felhatalmazással bíró humanitárius szervezet, a Nemzetközi Vöröskereszt Mozgalom alapelvei között is szerepel.⁷²

A jogterületet kevésbé ismerők számára ez az elv egy tartalom nélküli generálklauzulának tűnhet, azonban a gyakorlati jelentőségét az ún. Martens záradék példátlan módon erősítette meg. Ennek köszönhető például, hogy 1899-es megfogalmazásához képest a fent említett halálos autonóm fegyverrendszerekről zajló kortárs akadémiai vita egyik legfontosabb érvrendszere is ezen a klauzulán alapul. A Martens záradék eredeti szövege szerint

„Addig is tehát, míg a háború törvényeiről kimerítőbb törvénykönyv lesz alkotható, a magas szerződő Felek helyénvalónak tartják megállapítani, hogy azokban az esetekben, amelyekről az általuk elfogadott szabályzat nem rendelkezik, a lakosság és a hadviselők azoknak a nemzetközi jog elveknek oltalma és uralma alatt maradnak, amelyek a civilizált nemzetek között megállapított szokásokból, a humanitás törvényeiből és a közlelkiismeret követelményeiből folynak.[sic!]”⁷³

A Martens-klauzula tehát lényegében az emberi méltóság szabályozásának nemzetközi jogi előfutára, amely zseniális megfogalmazásának hála képes volt kiállni az idők próbáját, és sikerrel kapcsolni össze a *lege lata* pozitív jogot a természetjogi elvárásokkal és sikerrel követni a rapid haditechnikai fejlődést. Sőt!

⁷⁰ Néhány kortárs példát ld. VARGA Réka: A Hegyi-Karabahban folyó konfliktus: nemzetközi jogi minősítés és a magyar álláspont. *Pázmány Law Working Paper*, Nr. 2020/11.

⁷¹ Elvira ROSERT – Frank SAUER: Prohibiting Autonomous Weapons: Put Human Dignity First. *Global Policy*, Vol. 10., No. 3. (2019) 370–375.

⁷² Bővebben ld. VARGA Réka: A Nemzetközi Vöröskereszt és Vörösféldhold Mozgalom működésének alapelvei és humanitárius tevékenysége a migránsválsággal kapcsolatban. *Iustum Aequum Salutare*, 2016/2. 348.

⁷³ 1899. évi 2. hága egyezmény, preambulum. Kihirdette: 1913. évi XLIII tc.

„A második világháború előtt és közvetlenül azt követően a Martens-klauszula központi ideálját a háborút követő emberi jogi forradalom igazolta. Az emberi méltóság számos szövegtervezetben szerepelt [az Emberi jogok egyetemes nyilatkozatában], amelyek az emberi méltóságot az emberi jogok védelmének alapértékeként ismerik el. Különösen az emberségről, mint nemzetközi jogi értékről szóló diskurzusok változtak át az egyes jogokról szóló vitába, különös tekintettel az egyének által igényelhető szabadságjogokra. Ennek következtében az emberi méltóság szorosan összekapcsolódott a modern emberi jogi gondolkodás sarokköveivel.”⁷⁴

A humanitás, vagyis az emberiség fogalmán keresztül pedig a méltóság a nemzetközi büntetőjogban is közvetlen relevanciát nyert. Ez a fogalom jelenik meg ugyanis az emberiség elleni bűncselekmények által védett értékben.⁷⁵ A nemzetközi büntetőjogban azonban a méltóság fogalma és az abban rejlő nyitottság további lehetőségeket, illetve veszélyeket is rejtethet magában, amint azt alább említtem. Azonban a méltóság fogalmának lehetséges szerepe annak ellenére igazolható, hogy a nemzetközi büntetőtörvényszékek igen limitált tárgyi joghatósággal rendelkeznek, viszonylag kevés, jól körülhatárolt bűncselekmény elkövetését vizsgálhatják. A méltóság fogalma ezek közül releváns lehet a népirtás, az emberiség elleni és a háborús bűncselekmények némelyike esetében, az agresszió tényállása azonban a méltóság fogalmától túlzottan távol áll ahhoz, hogy bűnösség megállapítása szempontjából szerephez juthasson. A népirtás esetében az áldozatok méltóságának megsemmisítését magában foglalja a védett csoport teljes vagy részleges fizikai megsemmisítése. Az elkövetési magatartásokra tekintettel különösen a „súlyos testi vagy lelki szenvedés okozása” az, amelyiknek vizsgálata nem lehetséges a méltóság koncepciójának legalább implicit figyelembevételével. Az emberiség elleni bűncselekményekre vonatkoztatva a méltóság relevanciája és egyúttal a fogalom használatában rejlő kihívások különösen a Római statútum 7. cikk (1)(k) pontjával kapcsolatban érhetők tetten, amely egy kifejezetten nyitott tényállás. Míg az (a)-(j) alpontok meglehetősen precíz tényállásokat tartalmaznak, addig az egyéb emberiség elleni bűncselekmény esetében nem a magatartást határozza meg a Statútum, hanem a kiváltott hatás tekintetében kell a többihez hasonló súlyú bűncselekménynek lennie. Mivel a védett jogi érték ezekben az esetekben alapvetően az áldozatok élete és méltósága, ezért a súlyozás során a méltóság fogalmának értelmezése különösen hangsúlyos lehet. Ezt a kérdést azonban nemzetközi bírói gyakorlat egyelőre még nem vizsgálta. A háborús bűncselekmények hosszú listájának részletes vizsgálata helyett itt csak *mutatis mutandis* utalunk a humanitárius joggal kapcsolatban elmondottakra, mivel lényegében annak súlyos megsértései a háborús bűncselekmények.

⁷⁴ Ginevra LE MOLI: *The principle of human dignity in international law. General principles and the coherence of international law*. Leiden, Brill Nijhoff, 2019. 352–368.

⁷⁵ HOFFMANN Tamás: Az emberiség elleni bűncselekmények nemzetközi és magyar jogi szabályozása. *Állam-és Jogtudomány*, 58. évf., 2017/1. 29–55.

A népirtás esetében még nem született olyan kortárs, nemzetközi bírói ítélet, amely a méltóság fogalmához kötötte volna a megvalósult tényállási elemeket. Az „egyéb” emberiség elleni bűncselekmények esetében hasonlóképpen hiányzó bírói gyakorlat ellenére is megállapítható, hogy az emberiség elleni bűncselekmények és a méltóság között szoros összefüggés áll fenn. Ez a kapcsolat viszont már pontosan igazolható a nemzetközi büntetőtörvényszékek esetjogával. A ruandai népirtáshoz vezető folyamatok egyik fontos szereplője és katalizátora volt például a Radio Télévision Libre de Mille Collines nevű csatorna, amelynek műsorai a tutszi lakosság elleni gyűlöletkeltés fő médiumát jelentették. Az elkövetői alakzatok kötöttsége miatt azonban a magyarra talán leginkább felbujtásként fordítható magatartás nem minden esetben volt megállapítható.⁷⁶ A Ruggiu ügyben eljáró Elsőfokú Tanács mindenesetre megállapította, hogy „a gyűlöletbeszéd az agresszió olyan diszkriminatív formája, amely a megtámadott csoport tagjainak méltóságát megsemmisíti.”⁷⁷ (Georges Ruggiu belga állampolgársággal is rendelkező újságíró volt az RTLTM-nél. Egyik műsorában elmondta, hogy Gitwe településen még életben maradtak tutszik. Hallgatóit útlezárásokra szólította fel, hogy senki ne menekülhessen – ezután több, mint hetven családot mészároltak le.)

Az RTLTM alapítója és vezetője, Ferdinand Nahimana elleni büntetőeljárásban az ICTR Fellebbviteli Tanácsa ezért az emberi méltóság koncepciójához nyúlt vissza. Megállapította, hogy ez emberi méltósághoz való jog (itt valóban ebben a formában említve) a nemzetközi szokásjog része,⁷⁸ és hozzátette: „a lakosság egy részét etnikai hovatartozáson vagy bármely más megkülönböztető alapon megcélzó gyűlöletbeszéd sérti a célcsoporthoz tartozó személyek emberi méltóságának tiszteletben tartásához való jogát”.⁷⁹

A fenti megállapítások több későbbi ügyben is visszaköszöntek: Voislav Seselj,⁸⁰ a Dragoujub Kunarac és mások,⁸¹ vagy a Zlatko Alkeksovski⁸² elleni fellebbviteli eljárásokban.

Az emberi méltóság koncepciójának lehetséges veszélyessége szintén a fogalom nyitottságából fakad. Az emberi méltóságra épülő emberi jogi rendszerben az elvárás a minél szélesebb jogvédelem megvalósítása, tehát a méltóság fogalmának nyitottsága a kiterjesztő jogértelmezés eszköze lett, ez azonban a büntetőjogban a legalitás elvét sértheti.⁸³ A legalitás miatt új tényállások kreálására a bíróságnak nincs módja, ugyanakkor a joghatóságába tartozó tényállások igen komoly eltéréseket mutatnak. A népirtás például igen zárt rendszerű, szűk fogalom, amelynek kiterjesztése szinte a lehetet-

⁷⁶ ICTR-99-52-A The Prosecutor v. Ferdinand Nahimana et al. Fellebbviteli ítélet 692–715. §.

⁷⁷ ICTR-97-32-I The Prosecutor v. Georges Ruggiu, Elsőfokú ítélet 22. §.

⁷⁸ ICTR-99-52-A The Prosecutor v. Ferdinand Nahimana et al. Fellebbviteli ítélet 978. §.

⁷⁹ ICTR-99-52-A The Prosecutor v. Ferdinand Nahimana et al. Fellebbviteli ítélet 986. §.

⁸⁰ MICT-16-99-A The Prosecutor v. Voislav Seselj kolta 136. és 163. §§.

⁸¹ IT-96-23-1/A The Prosecutor v. Kunarac et al. 162–163. §.

⁸² IT-95-14-1/A The Prosecutor v. Zlatko Alksovski 27. §.

⁸³ Daryl ROBINSON: The Identity Crisis of International Criminal Law. *Leiden Journal of International Law*, Vol. 21., No. 4. (2008) 925–963.; J. Benton HEATH: Human Dignity at Trial: Hard Cases and Broad Concepts in International Criminal Law. *George Washington International Law Review*, Vol. 44., 2012. 317.

lennel határos. Az emberiesség elleni bűncselekmények esetében azonban a jogalkotó megnyitotta a tényállást, és a Római statútum 7. cikk (1) bekezdés k) pontja lehetővé teszi a kodifikált tényállásokhoz *hasonló* szenvedést okozó, súlyosan embertelen cselekmények üldözését.

Az emberi méltóság a legalitás elvét tiszteletben tartva új területek felé vezetheti a nemzetközi büntetőjogot. Szerepet kaphat a méltóság az alkotmányszövegekben megszokott, alapvető jellegű szabályként. A méltóság tiszteletben tartásához való jog súlyos megsértése több tényállás formájában is jelentkezhet, ilyen lehet Heath szerint az üldözés. Ez kiegészíthető a már korábban említett egyéb emberiesség elleni bűncselekménnyel (ami Heath szerint a méltóság egy újabb alkalmazási lehetősége, egyfajta vezérelvként a már meglévő tartalom alkalmazásához). A méltóság szerephez juthat a nemi erkölcs elleni emberiesség elleni bűncselekményeknél is – különösen, ha a Martha Nussbaum által javasolt kompetencia alapú megközelítést is felidézzük, hiszen nála a testi integritás a szexuális életre is kiterjed. Heath érveiben a harmadik alkalmazási lehetőségnek lehetnek talán a legmesszemenőbb következményei, amennyiben az emberi méltóság a szerződés céljának és tárgyának meghatározásába kerülne bele: ebben az esetben szerződések értelmezésének általános gyakorlata szerint nem lehetne a szerződést ezzel ellentétes értelemmel felruházni.⁸⁴

5. Konklúzió

Az emberi méltóság valóban sarkalatos pontja az egyén nemzetközi jogalanyiságának. Alapvetően nyugati gyökerekkel rendelkezik, amennyiben az egyén és az állam viszonyát egyéni jogok formájában alapozza meg, de az emberben rejlő immanens értéként, isteni ajándékként a világ szinte valamennyi kultúrájában találunk hasonló koncepciót. Átfogó, globális jelentéstartalmának pontos megfogalmazása talán szűkségtelen is, amíg pusztán az emberi jogok területére fókuszál a vizsgálatunk.

A humanitárius jogban a járulékos kár és az autonóm fegyverrendszerek jelentette kihívások és különösen a nemzetközi büntetőjog számára az emberi méltóság fogalmában rejlő értéktartalom kifejezett elismerése elengedhetetlenül szükséges. Ezt a feladatot ezeken a területeken várhatóan a bírói gyakorlat látja majd el, ahogy azt a Nahimana ítélet példázza.

⁸⁴ Vö. 1969. évi bécsi egyezmény a szerződések jogáról, 31. cikk.

